

Om samfundsvidenskabernes historie og filosofi

I anledning af to nyudkomne bøger.

Der er hos mange, der beskæftiger sig videnskabeligt med økonomi eller politik, stor interesse for samfundsfagernes videnskabsfilosofiske problemer. Disse problemer giver anledning til stadig debat, som de har gjort det, så længe man har set det som en opgave at udforske samfundslivet videnskabeligt. Med forfatteren af den ene af de to bøger, som hermed skal præsenteres, Robert Brown¹⁾, kan man groft - meget groft - sige, at der i denne debat gennem tiderne har stået to parter overfor hinanden. På den ene side de, der mener, at »the methods of natural science ought to be used also in the social studies«, på den anden de, der »favour a different procedure« (side 1), som indebærer anvendelse af »empathetic understanding, Einfühlung« (side 2). Brown kalder det første standpunkt »the Enlightenment conception of the social studies« og ser tanken om, at der gælder love for samfundslivet - love af samme art som naturlovene - som det centrale i dette standpunkt. Det formål han har stillet sig med sin bog »The Nature of Social Laws« (1984) er at forfølge denne tanke fra »Machiavelli to Mill«, som bogens undertitel angiver, dvs. fra 1500-tallet til midten af 1800-tallet.

Den anden bog, der skal omtales her, er skrevet af tre englændere, sociologen Stefan Collini, økonomien Donald Winch og historikeren John Burrow²⁾. Den udkom på samme forlag - Cambridge University Press - som Browns bog, men året før. Dens titel »That Noble Science of Politics« er taget fra historikeren Macaulay, der i 1829 skrev om »...that noble Science of Politics...Which, of all sciences, is the most important to the welfare of nations«, og dens forfattere viser, hvordan tanken om en videnskab om politik, dvs. en videnskab, der omfatter det en politiker bør vide for at kunne gøre gavn med sin virksomhed, var levende i England århundredet igennem. I bogen præsenteres en række repræsentanter for tanken, historikere som Macaulay, Stubbs og Freeman, økonomer som Ricardo, Malthus, Jevons og Marshall, politiske skribenter som Bagehot og filosoffer som James og John Stuart Mill.

Set ud fra nutidens fagopdeling er det en broget skare, men man må være enig med forfatterne, når de i en prolog går ind for, at når man skriver idéhistorie (bogen har undertitlen »A Study in Nineteenth-Century Intellectual History«) bør man tage udgangspunkt i den pågældende tidsalders synspunkter, ikke i nutidens.

Inden for studiet af naturvidenskabernes historie er man ved at arbejde sig væk fra, hvad H. Butterfield har døbt »the Whig interpretation of History«, og som består i at man nøjes med at beskrive det, der kan fortolkes som fremskridt i retning af tingenes nuværende tilstand (i videnskabshistorien altså det

der er anerkendt videnskab i dag) og ser bort fra, hvad der her ud fra tegner sig som fejltagelser og blindgyder. Netop når man behandler hvert fag for sig, er risikoen for at forfalde til »the Whig interpretation« særlig stor. I prologen leverer forfatterne til »That Noble Science of Politics« et kraftigt angreb på denne. De hævder nødvendigheden af, hvis man ikke vil fortægne, at behandle fortidens tænkning ud fra, hvordan man da så på tingene, hvilken problemstilling man gik ud fra, hvilke mere eller mindre uformulerede forudsætninger man byggede på, og hvilken fagopdeling man fandt naturlig.

Det er en meget velskrevet, detaljeret og nuanceret fremstilling, der gives i bogens 11 kapitler (kaldet »Essays«, men der er større sammenhæng mellem dem, end denne betegnelse antyder) plus den nævnte prolog og en epilog).

Donald Winch har skrevet de tre første. Han begynder med at omtale, hvordan den skotske tradition fra oplysningstiden vandt indpas i England gennem elever til dens sidste store repræsentant Dugald Stewart. I 1700-tallets Edinburgh og Glasgow virkede en række betydelige tænkere, deraf flere, blandt dem Adam Smith, som professorer i moralfilosofi. Dette fag omfattede metafysik (nærmest spekulativ psykologi), etik samt læren om retten og staten og de forskellige grene af statsforvaltningen, herunder militærvæsen og udenrigspolitik, finansvæsen og handelspolitik. Smiths »Wealth of Nations« byggede på de dele af hans kursus i moralfilosofi i Glasgow, som omhandlede de sidstnævnte emner. Dugald Stewart havde det tilsvarende professorat i Edinburgh fra 1785 til 1810. Han startede ved siden af det traditionelle et nyt kursus, der begyndte med »political economy«, idet han hævdede, at de økonomiske love havde mere direkte betydning for befolkningens velfærd, end de forskellige forfatninger, som behandledes i kursets andel del (»theory and forms of government«). Lovene virker, mente han, ret uafhængigt af, hvilken forfatning man har.

Mens økonomiske emner på den tid i England mest behandledes af købmænd og andre praktikere, var faget økonomi i Skotland godt på vej til at blive et selvstændigt akademisk fag, hvis forhold til »the science of politics« derved blev problematisk. Flere elever af Stewart kom til London - nogle som parlamentsmedlemmer (f.eks. Brougham) - De startede i 1802 det indflydelsesrige tidsskrift Edinburgh Review, som blev Whiggernes organ. De gik ind for deres lærers opfattelse, at »political economy« var den vigtigste gren af »the science of the legislator«.

Efter Napoleonskrigenes afslutning kom Ricardos og Malthus' »Principles of Political Economy« (hhv. 1817 og 1820). Winch diskuterer i andet kapi-

tel disse to venners forskellige opfattelser af forholdet mellem de økonomiske love og hvad man kaldte »higher interests«. Ricardo så ingen modsætning her; i det lange løb vil økonomisk frihed, der giver disse love frit spil, føre til, at folk bliver lykkeligere. Malthus var derimod skeptisk over for Ricardos selvsikre deduktioner og regnede med muligheden af, at man af moralske og politiske grunde burde afvige fra, hvad hensynet til økonomisk vækst tilsiger. Den ligevægt mellem samfundsklasserne, som forfatningen var udtryk for, og som Malthus som en god Whig ønskede bevaret, ville kunne blive forstyrret mod revolution og/eller tyranni som følge, hvis industrialiseringen blev fremmet på landbrugets bekostning.

Den delvise udskillelse af »political economy« som et selvstændigt fag fra den mere omfattende, moralsk funderede samfundsteori, som ofte betegnedes »politics« eller »the science of politics«, afgjorde således ikke spørgsmålet om afvejning af økonomiske hensyn mod andre. Men her kom så utilitaristerne ind i billedet med deres tro på nytteprincippet som det indlysende grundlag for alle afgørelser, ikke blot af hvad der er det enkelte individs pligt, men også af hvordan forfatninger skal se ud, og hvilken politik der skal føres. De tog Ricardos økonomiske teori til sig, og James Mill udformede en politisk teori ud fra samme grundsætninger med tilsvarende metode: det politiske system bør udformes således, at resultaterne bliver i overensstemmelse med folkets (flertallets) ønsker; ved at forudsætte, at hvert menneske først og fremmest ser på sin egen interesse, kan man deducere, f.eks. at der bør være hyppige valg, så de styrende motiveres til at følge vælgernes ønsker. I tredje kapitel af »That Noble Science« skildrer Winch de modsætninger, der opstod mellem »the philosophical radicals« (Benthamisterne), som fulgte dette program, og Stewarts andre elever, der kaldtes »philosophical Whigs« (James Mill havde også studeret i Edinburgh før han tog til London og blev påvirket af Bentham). Mills »Essay on Government« kom som bog - det var oprindeligt en artikel i Encyclopedia Britannica - i 1828, flere år efter Benthams »Plan of Parliamentary Reform«, og hovedangrebet fra modparten leveredes af Macaulay, der navnlig afviste, at politiske problemer kan behandles med den deduktive metode, som Mill havde anvendt; den rette metode var den induktive, som Bacon var gået ind for i naturstudiet. Men allerede inden da havde Edinburgh Review angrebet Bentham og James Mill for at gå ind for »pøbelvælde«. Det blev de moderate Whigers synspunkt, der sejrede ved den store valgretsreform 1832. Winch viser i øvrigt, at det er usikkert, hvor vidt Mill havde ønsket valgetten udstrakt.

Det blev Macaulays angreb, der udløste John Stuart Mills overvejelser over samfundsvidenskaberens metodeproblemer, som Collini omtaler udførligt i kapitel 4. Det standpunkt Mill udviklede i sin »Lo-

gic« (1842) indebærer, at mens økonomien kan behandles separat, fordi man på det område kan se bort fra alle andre motiver end ønsket om rigdom, kan en videnskab om politik kun være en del af en mere omfattende samfundsvidenskab, som han påvirket af Comte kaldte sociologi. Det er også fra Comte han har tanken om love for den sociale udvikling, som med ham begynder virkelig at gøre sig gældende i engelsk samfundstænkning. På den anden side fastholder han overfor Comte, at al forklaring af sociale fænomener til syvende og sidst må bygge på lovene for det individuelle sjæleliv, dvs. associationslovene. Og han forsvarer overfor Comte den politiske økonomi, der af denne afvises som »metafysisk«, som en selvstændig, deduktiv videnskab, som dog når den skal anvendes må suppleres af andre samfundsvidenskaber, fordi »the economic man« kun er en abstrakt model.

Hvad angår en »science of government« opgiver Mill sin faders tro på, at en sådan kan udvikles rent deduktivt. På det politiske område afhænger så meget af variationer i personers og folkeslags karakter, at der ikke kan gås frem på samme måde som i økonomien. Der må historiske studier til, så man ad empirisk vej kan finde de udviklingslove, som så igen kan forklares ud fra associationslovene. Men Mill fik aldrig udviklet den lære om karakteren (etologi, kaldte han den), som skulle danne bindeledet her. Og han var ambivalent overfor de nye strømninger, som mod slutningen af hans levetid begyndte at dominere engelsk samfundstænkning, og som havde »den sammenlignende metode« som nøgleord. Han var positiv overfor hovedmanden her, Sir Henry Maine, men blev selv af denne og andre henført til den forældede utilitarisme, der troede på almenlydige love for økonomi og retsvæsen.

Mills politisk-videnskabelige hovedværk »Representative Government« (1861) viser, hvor svært han havde ved i praksis at følge sine egne metodologiske forskrifter. Hans overvejelser i dette værk om forfatningsspørgsmål og valgret, som ikke mindst gik ud på at undgå flertalsdiktatur, kom til at mangle det teoretiske grundlag, han selv tidligere havde krævet for behandling af disse emner. Collini påpeger, at Mill i indledningskapitlerne mest af alt synes at forsvare den følgende diskussion af forskellige forfatningers fordele og mangler mod den kritik af en sådan »gammeldags« politologi han selv tidligere havde leveret. Mill fremtræder i det hele taget i kapitlet som den vankelmødige og ikke altid lige konsistente tænk, han faktisk var.

Efter Mill-kapitlet kommer ét om Bagehot og to om den historiske tilgang til »the science of politics« og den sammenlignende metode, som kom til at spille en væsentlig rolle i 1860'erne og 70'erne. Hovedskikkelserne er her Macaulay, Sir Henry Maine og Bryce. Disse kapitler skyldes hovedsagelig Burrow. Collini fortsætter med den historiske tilgang til økonomien, som indgik i en »Methodenstreit« med den klassiske økonomis seneste repræsentanter, som

svarer til den mere kendte i Tyskland. Derefter følger et kapitel om Henry Sidgwick, Cambridgefilosoffen, der ikke alene skrev »The Methods of Ethics« (1874), hovedværket i engelsk moralfilosofi i århundredets sidste årtier, men også en »Principles of Political Economy« (1883) og en »Elements of Politics« (1891), der blev en stærkt benyttet lærebog.

Så tager Winch igen fat med redegørelser for opfattelserne af økonomiens rolle i forhold til »the science of politics« efter det marginalistiske gennembrud. Hovedfigurerne er her naturligvis Jevons og Marshall. Disse kapitler er som hele bogen præget af forfatternes sans for detaljer og nuancer, deres modvilje mod at forenkle og at presse det historiske materiale ind i faste båse. Læseren får et stærkt indtryk af, hvordan såvel personligheder som sociale og politiske strømninger har bidraget til det mangefacetterede mønster i den intellektuelle udvikling. Det bliver klart, at det hverken kan lade sig gøre at skelne skarpt mellem politisk filosofi og politisk viden-ska eller mellem politologi og politisk økonomi. Ligeledes gives der et overbevisende billede af, hvordan den fra oplysningstiden arvede tendens til at udvikle en »science of politics« ud fra lovene for menneskenaturen har kæmpet mod den for århundredet mere karakteristiske tro på, at hver tidsalder og hver nation har sit særpræg, så det er meningsløst at tro på en fælles menneskenatur og søge efter almengyldige love for det politiske liv. Der slutes med en redegørelse for den skiftende placering og det skiftende indhold af undervisningen i Cambridge i politologi (eller hvad man nu kaldte det) og en epilog, der fører ind i begyndelsen af dette århundrede. I epilogen fremhæves, hvordan traditioner fra det 19. århundrede, navnlig den Hegelianske Idealisme, stadig levede videre til trods for en udbredt fornemmelse af, at der krævedes en ny begyndelse, et brud med den intellektualisme, som havde præget næsten al tidligere politisk teori.

Browns bog er skrevet i en noget anden stil; linierne trækkes hårdere og klarere op. Han er mindre interesseret i, hvem har influeret hvem og hvordan, ja, han erklærer direkte i forordet, at den slags er der ikke plads til i hans projekt. Hvad han skal bruge af det historiske stof er de opfattelser af, hvad sociale love er og hvordan de kan findes, som har gjort sig gældende fra 1500-tallet til midten af 1800-tallet, og de argumenter, der er fremsat for de forskellige opfattelser. Når der slutes af med et stort kapitel om John Stuart Mill er det fordi han efter Browns mening er den første til at bringe tanken om samfundslivets lovmæssighed, som er et hovedpunkt i »the Enlightenment conception of the sciences of social life«, »to a point sufficient for us fully to understand and appreciate it« (side 5). Ordet »Appreciate« viser, hvad Brown også gør klart i sin formulering af bogens formål, at det ikke blot drejer sig om at beskrive en udvikling, men også derigennem at nå frem til en stillingtagen til »the Enlightenment conception«, hvis modstandere i bogen repræsente-

res af Vico og Herder (kap. 6). Blandt de ting Brown mener at være nået til ved sin analyse af argumenterne, og som han kort - for kortfattet - gør rede for i en »conclusion« er, at det at finde love til forklaring af samfundsfænomener og den »Einfühlung«, som ifølge modstanderne giver os forståelse af samfundslivet som regelstyret ikke er konkurrerende metoder, men angår forskellige ting. De supplerer - ret forstået - hinanden. Han slutter derfor bogen med følgende sætning: »The debate between the two conceptions of the social studies can be safely laid to rest« (side 264).

Som bekendt fortsætter denne debat stadig, og der er ingen grund til at tro, at Brown har sagt det sidste og afgørende ord i denne sag. På den anden side har han peget på flere momenter i kulturudviklingen, som er af betydning for forståelsen af debatten, ikke mindst af hvad tilhængere af »the Enlightenment conception« har forstået ved de sociale love, de søgte efter. Vi får således gennem de første kapitler en forståelse af, hvor stor betydning for udviklingen af begreberne lov og lovmæssighed tanken om en guddommeligt indstiftet orden har haft. Den har ikke blot medført, at samme ord bruges både for empiriske konstaterbare regelmæssigheder og for forskrifter (normer), men også at forskellen mellem disse først sent blev klar. I kapitel 4 vises, hvordan fra midten af 1700-tallet fremskridtstroen (Turgot, Condorcet) fører til, at vægten lægges på at finde love for samfundsudviklingen, love der i virkeligheden er af væsentlig anden natur end de love, som de klassiske økonomer, der omtales i kapitel 5, anså for grundlæggende. Også kapitel 7, der handler om Comte, drejer sig naturligvis i høj grad om udviklingslove.

Skønt de to bøger behandler forskellige problemer og anlægger forskellige synspunkter, har de flere berøringspunkter og supplerer i flere henseender hinanden.

Da Brown behandler et længere tidsafsnit og ikke som forfatterne til »That Noble Science« begrænser sig til England, er det selvfølgelig kun delvist samme personer, hvis synspunkter behandles. Dog figurerer Ricarico, Malthus, Mill og andre klassiske økonomer i begge bøger, og mens Brown både i et særligt kapitel og andre steder diskuterer forskellige økonomers syn på de økonomiske love og deres videnskabs natur i det hele, er et hovedpunkt i Victoria-tidens bestræbelser for at skabe en politisk videnskab, som disse beskrives i den anden bog, forholdet mellem »political economy« og en bredere forstået »science of politics«. Et andet væsentligt berøringspunkt er, at begge bøger, når det drejer sig om 1800-tallet, kommer ind på modsætningen mellem dem, der viderefører oplysningstidens tro på en uforanderlig menneskenatur og almengyldige love, og historicisterne, der f.eks. benægter, at der findes økonomiske love, der gælder til alle tider og på alle steder.

Til trods for, at Brown som nævnt skildrer en kronologisk udvikling, må hans bog i modsætning til de

tre englændere, som er klart videnskabshistorisk orienteret, ud fra sin målsætning henregnes til samfundsvidenskabernes filosofi. At han har valgt at nærme sig sit problem ad historisk vej kan dog tages som et udtryk for en tilnærmelse mellem de to discipliner, som må hilses velkommen. Vedrørende naturvidenskaberne har Karl Popper, Thomas Kuhn, Imre Lakatos og andre vist, at centrale videnskabsfilosofiske spørgsmål angående kriterierne for accept eller forkastelse af hypoteser og teorier ikke kan besvares tilfredsstillende ud fra et statisk videnskabssyn, men kræver, at man betragter tingene i udvikling. Denne indsigt er nu også ved at slå igennem i samfundsvidenskabernes filosofi. På den anden side kræver et videnskabshistorisk studium, uanset hvilket fagområde det drejer sig om, at man belyser begivenheder og tankegange ud fra en filosofisk forståelse af, hvad videnskabelig forskning og teoridannelse indebærer.

De to omtalte bøger viser da også på de punkter hvor de behandler samme stof, hvor udmærket et historisk og et filosofisk synspunkt supplerer hinanden. Tydeligst kommer dette nok frem i behandlingen af John Stuart Mill, som med god grund behandles ret udførligt i begge bøger. Han var den første, der prøvede at udvikle en videnskabsfilosofi, omfattende både naturvidenskab og samfundsvidenskab, og han var en fremtrædende skikkelse i Victorianismens samfundstænkning.

Som ovenfor omtalt hævdede Mill, at mens økonomien er en selvstændig videnskab, kan der ikke udvikles en tilsvarende videnskab om politik. Selv om de grundlæggende psykologiske love, som al samfundsvidenskab til syvende og sidst må baseres på, er de samme for alle mennesker, vil den historiske udvikling betyde, at de har meget forskellige betingelser at virke under til forskellige tider og i forskellige lande. Dette giver sådanne forskelligheder i det politiske liv, at dette kun kan forstås ud fra en mere almen teori, som tager hensyn til forskelle i karakter mellem forskellige nationer og tidsepoker.

I »That Noble Science« anfægtes berettigelsen af den forskel Mill således gør mellem politik og økonomi, og det vises, at han ikke gennemfører sit program om at udvikle etologi som den lære om personligheds- og nationalkarakterer der skal danne bindeled fra psykologi og sociologi til den politiske videnskab. Endvidere skildres spændingen i Mills tankeverden mellem troen på, at alt kan forklares ud fra psykologiske love (associationslove) og tanken om en lovmæssig historisk udvikling, han havde fra Saint-Simon og Comte, og de svingninger i hans standpunkt, der var udtryk for, at snart den ene, snart den anden af de to tendenser styrkedes.

Brown interesserer sig ikke for udviklingen i Mills tanker, men viser derimod gennem sin omhyggelige analyse af hans lære om de forskellige arter af lovmæssigheder og metoderne til deres fremdragelse og afprøvning, hvilke uovervindelige vanskeligheder hans program måtte støde på og bidrage herved til at

forklare den vaklen og de uklarheder, Collini fremhæver.

På den anden side kan dennes mere nuancerede redegørelse for den idéhistoriske og den politiske baggrund for Mills indsats hjælpe til større forståelse af, hvordan han kom ind på de filosofiske problemstillinger han arbejdede med, og hvorfor han valgte de løsninger, han gjorde, trods de vanskeligheder de førte ham ind på. Det bør dog fremhæves, at også Brown berører disse ting, navnlig gør han næsten lige så meget ud af betydningen for Mills arbejde af Macaulays kritik af faderens »Essay on Government« som Collini.

Der kunne gives mange andre eksempler, også fra naturvidenskabernes område, på, hvordan en videnskabshistorisk og en videnskabsfilosofisk behandling af samme emne trods forkelle i målsætning og metode kan støtte hinanden. Derfor er også de internationale organisationer, der beskæftiger sig med de to fagområder, organiserede som to afdelinger (»divisions«) af én union, International Union for the History and Philosophy of Science. Mens man i flere lande, f.eks. Sverige, har en nationalkomité for hver »division«, har vi her i landet valgt at samle videnskabshistorikere og videnskabsfilosoffer i én komité, som gennem årlige møder og et lille orienteringsblad virker for øget forståelse og samarbejde mellem dem. Hovedvægten i nationalkomitéens arbejde har været lagt på naturvidenskaberne, men psykologi og samfundsvidenskab er i stigende grad blevet inddraget.

Noter:

- 1) Robert Brown: »The Nature of Social Laws. Machiavelli to Mill«. Cambridge University Press 1984. Brown er oprindeligt uddannet som socialantropolog ved University of New Mexico, hvor han gjorde feltstudier blandt indianere. Senere studerede han filosofi ved Chicago University og University College, London, hvor han tog doktorgraden. Han har udgivet to tidligere bøger om samfundsvidenskabernes filosofi: »Explanation in Social Science« (1963) og »Rules and Laws in Sociology« (1973). Han er nu knyttet til Australian National University, Canberra.
- 2) Stefan Collini, Donald Winch & John Burrow: »That Noble Science of Politics. A Study in Nineteenth-Century Intellectual History«. Cambridge University Press 1983. Collini, som er aktiv inden for det internationale sociologforbunds afdeling for sociologiens historie (ISA/RCHS), har tidligere udsendt en fortrinlig biografi om L.T. Hobhouse (professor i sociologi i London 1907-29). Winch, som er professor i økonomi ved University of Sussex, er kendt som Keynes-specialist, men har også beskæftiget sig med ældre afsnit af økonomiens doktrinhistorie. Hans bog om »Adam Smith's Politics« fra 1978 er noget af en klassiker. Det samme gælder John Burrows redegørelse for udviklingstanken i engelsk samfundsteori i det 19. århundrede (»Evolution and Society. A Study of Victorian Social Theory«, 1970).

Værdien af liv og lemmer

Kjeld Møller Pedersen: Institut for Offentlig Økonomi og Politik, Odense Universitet: M. W. Jones-Lee (red.): The Value of Life and Safety, Amsterdam 1982, 309 sider.

Et af de mest interessante områder, såvel teoretisk som empirisk, indenfor sundheds- og transportøkonomi, udgøres af den ikke særligt omfattende litteratur om værdisætning af liv og lemmer. Jones-Lee, der er een af pionererne på feltet, står som redaktør af 13 indlæg af verdens førende forskere på feltet - navne som Mishan, Dreze, Zeckhauser, Thaler, Linneroth og Blomquist taler for sig selv. Der er tale om materiale fra en konference i 1981. For en sjælden gangs skyld bærer de enkelte indlæg ikke præg heraf, ligesom de obligate kommentarer undtagelsesvis giver nye synsvinkler på det emne, der diskuteres (40 af de 300 sider er helliget kommentarer, samlet sidst i bogen). Det er en bog, som bliver vanskelig at undgå for forskere interesseret i emnet værdisætning af liv og lemmer - og vil sammen med Jones-Lee's bog for 1976, Mooney's bog fra 1977 og Health: 'what is it worth' fra 1979 redigeret af Mushkin og Dunlop være standardbøgerne på boghylden. (En række standardartikler vil blive fremdraget i forbindelse med diskussionen af de forskellige indlæg).

Der kan rettes tre indvendinger mod bogen, alle uden relation til indholdet: Pris (32£), men det er (jo?) standard, når North Holland er udgiver, fravær af et stikordsregister og en samlet litteraturliste - i stedet står den i tilknytning til de enkelte indlæg.

Bogen er bygget op omkring willingness-to-pay princippet, WTP, for risikoændringer, (helt korrekt: WTP for et risikofald og kompensation for en risikostigning) svarende til Mishan (1971) eller Jones-Lee (1969, 1974, 1976). Der fokuseres således på ex ante situationen, hvor spørgsmålet vedrører værdisætning af en ændret ulykkes- eller dødssandsynlighed for et statistisk liv. Det er derfor strengt taget uheldig sprogbrug, når man fortsat taler om værdisætning af liv - mangen en emotionel diskussion kunne være undgået, hvis ex ante - statistisk liv - sandsynlighed distinktionen blev anvendt systematisk.

Bogens første del vedrører forskellige forsøg på videreudvikling, anvendelse eller vurdering af de seneste bidrag til WTP-litteraturen, medens anden del hedder 'andre synspunkter'. Disse andre synspunkter udgør ikke så meget af alternativer til WTP, som af kritik og modifikation af WTP-traditionen. Udgangspunktet for flere af indlæggene er Broome's voldsomme, men tankevækkende kritik af WTP-princippet fra 1978, se Broome (1978) og kritik og

svar til Broome, Jones-Lee (1979), Williams (1979) og Buchanan og Faith (1979) samt et indlæg af Ulph (1982) omkring betydningen af at skelne mellem ex ante og ex post i WTP-litteraturen. Dette sidst indlæg har det af forståelige grunde ikke været muligt for forfatterne i bogen at medtage, men det er noget af det mest klargørende Deres anmelder har læst. Der er næppe tvivl om, at Broome's artikel, visse misforståelser tiltrods, har været med til at fremkalde en perspektivrig diskussion om relevansen af WTP grundlaget for værdisætning af ændringer i sandsynligheder. Broome's eget indlæg i bogen er en perle af akademisk argumentation, og klargør på mange måder hans 1978 artikel, som lidt summarisk kan siges at forkaste WTP-princippet for værdisætning af liv som havende nogen værdi overhovedet i cost-benefit sammenhæng, herunder en forkastelse af kompensationsprincippet, som han ikke mener skal være hypotetisk, således som man traditionelt gør. Det er væsentligt at bemærke sig, at Broome i 1978 artiklen taler om 'a Life', hvorved han sætter spørgsmålstegn ved, hvad der skal forstås ved et statistisk liv (og det er faktisk uklart), ligesom han berører ex ante og ex post distinktionen. Broome's udgangspunkt i 1978 artiklen kan med værdi refereres her for at give læseren lejlighed til selv at overveje relevansen af udgangspunktet.

Antag, at man overvejer et projekt, som med sikkerhed vil resultere i ét dødsfald i en population bestående af identiske individer. Hvis identiteten af denne person kendes på forhånd, ville den monetære kompensation for sikker død, som vedkommende kræver i cost-benefit-traditionen, være uendelig. Omvendt, kendes identiteten ikke, dvs. det berømte statistiske liv, vil kompensationsbeløbet typisk være endeligt. Broome opfatter disse to tilfælde som paradoksale, idet man i det første tilfælde, vil forkaste projektet, medens man muligvis ville acceptere det i det sidste tilfælde, og et sådant resultat forekommer ikke acceptabelt - hvilket fører Broome til at forkaste WTP-princippet.

Bogens tredje afsnit udgøres af kommentarer til de foregående 13 indlæg.

Kommentarer til nogle af de enkelte indlæg

Mishan's 1971 artikel om WTP-princippet var baseret på en kritik af værdisætning af liv og lemmer ud fra human kapital tankegangen, hvor den penge-mæssige værdi af et menneskeliv vurderes ud fra dets værdi som produktionsfaktor, dvs. som nutidsværdien af forventet indkomst i den resterende erhvervsaktive periode. Denne human kapital tradition anvendes, den åbenbare svagheder til trods, stadigvæk indenfor sundhedsøkonomien, bl.a. i de såkaldte samfundsøkonomiske analyser af omkostninger ved sygdom, se Pedersen (1985) for en kritik og omfangsrig litteraturliste. Anvendelsen i sundhedsøkonomien er relativ ureflekteret, primært baseret på en gammel tradition og den relative lethed, hvorved de kan skaffes data. I modsætning hertil har en

række økonomer forsøgt ad teoretisk vej at undersøge, om der kan etableres en relation mellem WTP-tankegangen og værdien af human kapital, Conley (1976), Graham og Cook (1977), Cook (1978).

Bergstrom's indlæg i bogen fortsætter ovennævnte tradition, idet han spørger, hvornår er et menneskes liv mere værd end hans/hendes humane kapital? Udgangspunktet er, at man måske kan antage, at nutidsværdien af fremtidig erhvervsindkomst på een eller anden måde er relateret til 'værdien af liv', forstået som WTP for risikoændringer. Det er umiddelbart klart, at såfremt en sådan forbindelse kan etableres, vil det lette den konkrete empiriske beregning af 'værdien af liv'. Conley (1976) var i stand til, via relativt restriktive nyttefunktioner, at finde de tilstrækkelige (men ikke nødvendige) betingelser for, at værdien af liv forstået som værdien af at ændre risiko vil være større end værdien af liv målt ud fra et human kapital synspunkt. Dette betyder for praktiske formål, at man via human kapital beregninger i bedste fald kan påregne at finde frem til en minimumsværdi af liv vurderet ud fra Mishan-skolen (eller den subjektivistiske skole, som Bergstrom betegner den). Bergstrom etablerer såvel de tilstrækkelige som de nødvendige betingelser for under hvilke omstændigheder værdien af human kapital er lavere end værdien for risikoændring. De nærmere betingelser, hvorunder dette er tilfældet sammenfatter Bergstrom selv (p. 10) med ordene: 'the answer to the title's question should be »usually«'.

På baggrund af Bergstrom's indlæg og Jones-Lee's (1978) og Cook's (1978) kritik af Conley, må man håbe, at det efterhånden må stå alle klart, at værdisætning af liv ud fra human kapital-tankegangen ikke har nogen egentlig relation til WTP-tankegangen omkring værdien af sparede liv - og der er ikke tale om 'alternative' metoder (læsere bør i givet fald spørge sig selv om 'alternativ til hvad') til værdisætning af liv, et indtryk man uheldigvis meget let kan få i visse sundhedsøkonomiske fremstillinger. Lidt firkantet, men ikke ret meget forkert: Human kapital værdisætning af liv har ikke noget med WTP-værdisætning af liv at gøre! Lad dette være læren, selvom det empirisk er svært (umuligt) at måle WTP tilfredsstillende, medens det er let at finde frem til human kapital-værdien. Såfremt man af teoretiske grunde er utilfreds med WTP, skal angrebet ikke sættes ind ved at ty til human kapitaltankegangen, men ved at gå den vej som Broome (1978) går, eller som psykologer interesseret i von Neuman-Morgenstern nytteteori er gået ved at vise, at aksiomerne ikke holder, hvorved der naturligvis sættes spørgsmål ved det nytteteoretiske udgangspunkt for en deskriptiv model af menneskelig adfærd i situationer med usikkerhed, se f.eks. Tversky og Kahneman (1974).

Det kan undre, at human kapital tankegangen er så svær at aflive, specielt når man tager i betragtning, at den relativt grundigt blev begravet af Mishan i 1971. En mulig forklaring kan være, at den er

let at forstå på det praktiske plan, medens store dele af litteraturen om WTP er overordentlig teknisk, incl. artiklerne af Conley (1976) og Cook og Graham (1977), for slet ikke at tale om Bergstrom's bidrag, som er meget langsom læsning, og hvor man efter endt læsning kan sidde med en usikker følelse af, at man måske ikke har forstået det hele. Værdisætning af liv er kompliceret - og det er teorien også. Måske ville tiden være bedre investeret i at studere WTP teori end i at beregne human kapital værdier i studier over de samfundsmæssige omkostninger ved sygdom. Man kunne her starte med Mishan (1971), gå videre til Zeckhauser (1975) og Linnerooth (1979) for dernæst at gennemlæse Jones-Lee's bog fra 1976. Først derefter skulle man have lov til at foretage human kapital beregninger - og så ville de næppe blive foretaget.

Shepard og Zeckhauser's indlæg vedrørende værdisætning af liv ud fra WTP baseret på en livs-cykel forbrugsmodel er et af de mere originale bidrag. I en vis forstand knytter kapitlet sig an til Bergstrom's, idet de to forfattere ønsker at udvikle en model, der er baseret på WTP og til at estimere ud fra let observerbare data (noget man med lidt venlighed også kan sige underliggende forsøg som Conley med flere har gjort.). I modellen indarbejdes WTP, og det der normalt går under betegnelsen 'indvundne restleveår' som udtryk for benefits (primært benyttet af epidemiologer og demografer). Baseret på en treperiode model (barn-ungdom, midalder og alderdom) lykkes det at udvikle et udtryk for WTP, der afhænger af livs-cykel forbrugsmønstret og de fremtidige overlevelsessandsynligheder (som altså bliver forbindelsen til indvundne restleveår). Med denne opstilling fremgår det også, at 'overlevelse' normalt købes på bekostning af forbrug - een af de fundamentale tanker i denne modelkonstruktion. Ved at gå denne vej kan man udvikle forudsigelser, med efterfølgende mulighed for empirisk afprøvning, om værdisætning af risikoændringer, ud fra observationer vedrørende forbrug, hvorved modellen får en vis overfladisk lighed med Usher's arbejde fra 1973. Det skal bemærkes, at indtjening over livscyklens naturligvis også indgår (som restriktion). Baseret på modellen bliver det også muligt at undersøge, hvorledes WTP varierer med alderen. Modelarbejdet gennemføres under varierende forudsætninger vedrørende frie kapitalmarkeder m.v.. De empiriske muligheder forsøges demonstreret i et afsluttende afsnit, hvor de centrale empiriske observationer bliver standard overlevelseskurver samt standardkurver over livs-cykel indtjening og forbrug (standardiseret mod situationen som 50-årig). Endvidere skal der angives en nyttefunktion (naturligvis det åbenbart sårbare punkt), ligesom der skal angives en parameterværdi for graden af risikoaversion. Shepard og Zeckhauser viser dernæst, hvorledes WTP kan beregnes for forskellige aldre og i en Robinson Crusoe økonomi og i en økonomi med perfekte markeder for at bruge de populære tilfælde (tabel 3, side

125). Teorien kan således omsættes til praksis.

Shepard og Zeckhauser konkluderer, at deres primære formål ikke var at præsentere præcise WTP-tal, men at demonstrere fremkommeligheden af den udviklede metode. De fremhæver selv den principale svaghed: angivelse af en eksPLICIT nyttefunktion, og bemærker i denne forbindelse, at såfremt metoden skulle vinde frem, må der investeres betragtelig tid i at finde frem til empirisk rimelige nyttefunktioner i modsætning til de analytiske behagelige former, som benyttes i arbejdet. Og der er næppe tvivl om, at mange vil forsøge sig med denne fremgangsmåde på grund af dens åbenbare operationelle fordele - men forinden må man overbevise sig om dens rimelighed i teoretisk henseende, bemærk i denne forbindelse perspektivrige kommentarer sidst i bogen om exogen og endogen risiko. For anmelderen forekommer modellen ikke åbenbar urimelig - og jeg har svært ved helt at dele Mishan's noget bidske bemærkninger om sådanne arbejder og arbejder i Conley traditionen: Det pjattede i, at teoretikere fortsat får inspiration 'from the persistent yet quaint idea that the worth of a life to a person is related in some fashion to the utility yielded by his consumption'. Umiddelbart forekommer det rimeligt, at der anvendes en relativt generel mikromodel, hvori indgår arbejdsudbud i form af indtjening og forbrug og opsparing, hvorefter man indarbejder sandsynlighed for overlevelse. Det kan næppe være dette Mishan opponerer imod - snarere en tidligere kamp han har ført mod dele af den forventede nytteteori, hvilket også synes at fremgå af fodnote 12 i hans indlæg bogen (*Recent Contributions to the Literature*).

Mishan's indlæg er iøvrigt læseværdigt. Han gennemgår (hurtigt) de nyere bidrag til den teoretiske litteratur og fælder en række summariske domme, hvis indhold primært er, at det intellektuelle indhold er højt, men indholdet af nyt og praktisk relevant er beskedent (det gælder f.eks. Conley (1976), Cook og Graham (1977) Zeckhauser (1975), Broome (1978) m.fl.). Han optræder som en rigtig gnavpotte, der (med en vis ret) er utilfreds med nogle udviklingslinier i økonomisk teori, nemlig fokuseringen på den tekniske detalje på bekostning af det substantive indhold. Smagsprøve: »... the unkindest thing I could say (om artiklerne) is that, some of them bear out my belief that, loaded with enough technical hardware, any MS today can gatecrash into a respectable journal though it lack substance, novelty and relevance«. Værsgod! Man kan være enig eller uenig, men hans kommentarer giver anledning til eftertanke, omend jeg personligt bl.a. har svært ved at dele hans ophidselse, når der afviges fra det sakrosante, rene Pareto-kriterium.

Medens Mishan gennemgår de sidst 10 års teoretiske bidrag, er Blomquist blevet sat til at gennemgå det samme tiårs forsøg på empirisk at undersøge WTP, primært via afdækket adfærd, således som det kommer til udtryk i markedet (brug/køb af sikkerhedsseler, køb af brandalarmer, kompenserende

lønforskelle osv.). Der er tale om en nyttig gennemgang, men desværre går han alt for let hen over de økonometriske vanskeligheder, der er forbundet med sådanne estimater, specielt tendensen til ren 'data-mining', se Pedersen (1983) for en illustration af problemet baseret på danske data om kompenserende lønforskelle. Ligeledes kunne han også have gjort mere ud af spørgeskemametoder - her kan læseren med fordel konsultere rapporten fra et pilotprojekt af Hammerton og Jones-Lee (1982) og hovedprojektet, Jones-Lee (1985). Det sidste indlæg i bogens første del er skrevet af Jones-Lee og Poncelet og drejer sig om et vigtigt problem, nemlig *værdisætning af ikke-marginale risikoændringer*, noget der karakteriserer en del projekter. I forhold til Jones-Lee's tidligere arbejder på dette felt, indføres der som noget nyt variationer i risikoen over flere tidsperioder, dvs. værdisætning af ikke-marginale risikoændringer i en fuldt specificeret fler-periode model. Det viser sig, at hovedparten af resultaterne fra een-periode modellen holder i flerperiode tilfældet.

Hele bogens første del er en intellektuel fornøjelse - men også en tung fornøjelse rent matematisk - og på flere steder mener Deres anmelder fortsat ikke at have forstået hele meningen. Indlæggene af Mishan og Blomquist er dog helt verbale.

Bogens anden del vedrører som nævnt forskellige former for kritik af WTP-tankegangen. Broome's indlæg, som ikke lader sig resumere på pladsen til en anmeldelse, er af høj karat - og det er Jones-Lee's kommentar også. To andre indlæg tager udgangspunkt i tidligere observationer af Broome (1978), dels Thaler's kapitel om 'precommitment and the value of life' og Linnerooth's bidrag omkring 'murdering statistical lives ...'. De er begge overordentlige læseværdige, dels fordi de på WTP-tankens egne præmisser påviser en række problemer, dels fordi der peges på forskellige løsningsmuligheder, f.eks. Thaler's ide om precommitment for at undgå problemet med præferenceændringer mellem ex ante og ex post situationer. Der er teknik i artiklerne, men ikke mere end de fleste vil kunne klare.

Ralph Keeney, hvis udgangspunkt er beslutningsteroriens tanker om multiattribut nyttefunktioner, har en tankevækkende artikel omkring de organisatoriske perspektiver omkring værdisætningen af risiko. Han plæderer for direkte værdisætning via estimering af nyttefunktioner for de relevante beslutningstagere, hvilket betyder, at han i en vis forstand forkaster traditionel WTP-tankegang, og ønsker mere fokus på hvis værdier der benyttes som udgangspunkt for værdisætningen.

Skulle der ydes fuld retfærdighed til bogens mange indlæg ville det kræve utallige sider. Der er her fremhævet en række perspektiver og givet smagsprøver på tankegange og ideer. Bogen kan på det varmeste anbefales, dels som en intellektuel udfordring, dels som et udtryk for det stade, hvorpå diskussionen omkring værdien af liv befinder sig i dag.

Litteraturliste

Broome, J.: Trying to Value a Life, *Journal of Public Economics* 9, 1978: 91-100.

Buchanan, J. og Faith, R.: Trying Again to Value a Life, *Journal of Public Economics*, 10, 1979: 245-248.

Conley, B. C.: The Value of Human Life in the Demand for Safety, *American Economic Review* 66, 1976: 45-55.

Cook, P. J.: The Value of Human Life in the Demand for Safety: Comment, *American Economic Review* 68, 1978: 710-711.

Cook, P. J. og Graham, O. A.: The Demand for Insurance and Protection: The Case of Irreplaceable Commodities, *Quarterly Journal of Economics* 91, 1977: 143-156.

Hammerton, M. og Jones-Lee, M. W.: The Consistency and Coherence of Attitudes to Physical Risk. Some Empirical Evidence. *Journal of Transport Economics and Policy*, 1982: 181-199.

Jones-Lee, M. W.: Valuation of Reduction in Probability of Death by Road Accident, *Journal of Transport Economics and Policy*, 1969.

Jones-Lee, M. W.: The Value of Changes in the Probability of Death or Injury, *Journal of Political Economy* 1974.

Jones-Lee, M. W.: The Value of Life, an economic analysis, London 1976.

Jones-Lee, M. W.: The Value of Human Life in the Demand for Safety: Comment, *American Economic Review* 68, 1978: 712-716.

Jones-Lee, M. W.: Trying to Value a Life: Why Broome does not Sweep Clean, *Journal of Public Economics* 10, 1979: 249-256.

Jones-Lee, M. W. et al: The Value of Safety: results of a national sample survey, *Economic Journal* 95, 1985: 49-72.

Linnerooth, J.: The Value of Human Life: A Review of the Models, *Economic Inquiry* 17, 1979: 52-74.

Mishan, E. J.: Evaluation of Life and Limb: A Theoretical Approach, *Journal of Political Economy* 79, 1971: 687-705.

Mooney, G.: The Valuation of Human Life, Basingstoke 1977.

Pedersen, K. M.: »...there is more to be said for rough estimates of the precise concept than precise estimates of economically irrelevant concepts« (Mishan). OR IS THERE? - cost-of-illness analysis and cost benefit analysis, Occasional Papers No. 17/1985. Institute for Offentlig Økonomi og Politik, Odense Universitet.

Pedersen K. M.: Compensating Wage Differentials: A Measure of Willingness to Pay? An Empirical Investigation of Labor Market Valuation of Life and Limits, Occasional Papers No. 8/1983, Institut for

Offentlig Økonomi og Politik, Odense Universitet.

Usher, D.: An Imputation to the Measure of Economic Growth for Changes in Life Expectancy, p. 193-226 in Moss (ed.): *The Measurement of Economic and Social Performance*, New York 1973.

Medarbejderejede virksomheder - det kan lade sig gøre!

Af Poul Ingerslev, Niels Mygind, Hardy Roed-Thorsen, Helge Tetzschner og Ann Westenholz. København 1984 (Christian Ejler's Forlag). 112 sider.

Bogens kærne er en redegørelse for udviklingen inden for danske medarbejderejede virksomheder. Det er ikke entydigt, hvad der skal forstås ved en medarbejderejet virksomhed. Derfor redegøres der for, hvad forfatterne forstår ved medarbejdereje. Der fastlægges en terminologi for området. Fremstillingen er båret af et engagement for idéen medarbejdereje. Bogen søger både at udbrede viden om medarbejdereje og at vinde sympati for tanken. Endelig sammenlignes der med erfaringerne fra andre lande.

Den medarbejderstyrede virksomhed er kendetegnet ved, at medarbejderne i fællesskab har kontrollen med virksomheden og arbejdet i virksomheden. Normalt vil denne kontrol kun kunne fungere på baggrund af et faktisk ejerforhold. Fuldt medarbejdereje kræver derfor ifølge den opstillede definition, at et betydeligt flertal af medarbejderne ejer betydeligt over halvdelen af egenkapitalen, og at ejerandelsfordelingen er ret ligelig. Inden for industri, håndværk og service er der såvidt forfatterne har kunnet opspore kun ni fuldt medarbejderejede virksomheder med mere end 10 beskæftigede, når der tages udgangspunkt i situationen i 1982. Den største virksomhed er dagbladet Information med 150 medarbejdere. De to mindste er en boghandel og et orgelbyggeri, begge med 12 beskæftigede. Der virksomheder, hvor der har været vilje til og udfoldet initiativ for at realisere medarbejdereje, men som alligevel ikke helt kan opfylde definitionen af fuldt medarbejdereje. Det er værdifuldt, at en del sådanne virksomheder er medtaget i undersøgelsen. Her ved opnås et meget interessant sammenligningsgrundlag.

En enkelt af de fuldt medarbejderejede virksomheder er gammel, nemlig firmaet Malerne i Århus, som er oprettet i 1922. Ellers har oprettelsen fundet sted i 1970 eller senere. Forfatterne har ikke kendskab til nogen fuldt medarbejderejet virksomhed, som er lukket*). Bogen gennemgår, hvordan virksomhederne har klaret sig økonomisk sammenlignet med almindelige privatkapitalistiske virksomheder i samme brancher. Heri ligger ikke, at økonomien er

det altafgørende for virksomhederne, men uden økonomisk overlevelse er der nu engang ikke nogen virksomhed overhovedet. Virksomhederne har klaret sig godt, vel mest entydigt når det gælder beskæftigelsen. Også medarbejdernes indtjening har i almindelighed været god. Vedrørende rentabilitet og investering er billedet mere uregelmæssigt. Man får indtryk af, at der i medarbejderforsamlingen i perioder hersker en noget sangvinsk stemning. Man forsøger, hvad der jo er såre menneskeligt, at nyde livets goder gennem udbetaling til sig selv af ret høje indkomster. Det stærkt følte kollektive ansvar for beskæftigelsen medfører imidlertid, at man strammer sig an i trængselstider. Virksomheden konsolideres gennem løntilbageholdenhed, investeringer og rationalisering. Disse, efter økonomisk terminologi rene neoklassiske dråber har så været en tilstrækkelig medicin til at holde liv i kludene.

Bogen finder, at medarbejdereje på flere måder er oppe mod uheldige og misvisende myter. Således har mange det indtryk, at tidligere indhøstede erfaringer næsten entydigt har været negative. Men det er falske erfaringer, der er tale om. Således har fagbevægelsen været hovedejers af flere traditionelt drevne virksomheder, som har klaret sig dårligt. Endvidere har der nogle gange i forbindelse med truende virksomhedslukninger været tale om overtagelse af medarbejderne. Dette er imidlertid enten ikke blevet til noget eller også er resultatet kun blevet en relativ ubetydelig tegning af medarbejderaktier. Når virksomheden senere er lukket, har der hos offentligheden alligevel været tilbøjelighed til at se fiaskoen i relation til medarbejdereje.

Ifølge en anden myte vil medarbejderstyrede virksomheder undlade at følge med i den tekniske udvikling. En sådan antagelse kan bl.a. hænge sammen med formodninger om, hvordan økonomien fungerer i disse virksomheder. Afgørende er imidlertid, at praksis modsiger myten. Sammenlignes den enkelte medarbejderejede virksomhed med andre virksomheder indenfor sin branche, har den valgt/indført en mindst ligeså avanceret teknik, som de traditionelle privatkapitalistiske virksomheder. Endelig er der en myte fra økonomisk teori, ifølge hvilken en medarbejderstyret virksomhed ikke vil udvide produktionen, hvis efterspørgslen efter dens produkter stiger. Også her giver erfaringerne en dementi. Den økonomiske model, der refereres til, har bl.a. en forudsætning om en meget kort planlægningshorisont hos medarbejderne, en forudsætning, som ikke er opfyldt i praksis.

Hver enkelt virksomhed er naturligvis etableret som medarbejderejet i en konkret historisk situation. Derfor har bevæggrundene været forskellige. I nogle tilfælde har medarbejderne haft mulighed for at videreføre en virksomhed, som de har sat pris på at arbejde i. I andre tilfælde har der hos en gruppe af personer været et ønske om at skabe alternative arbejds- og ledelsesforhold. Når virksomheden først

*) Det er dog oplyst overfor anmelderen, at en konsulentvirksomhed med specialisering i rådgivning af kommuner er lukket efter bogens udgivelse, ganske vist som den mest sejlivede indenfor sit felt.

er etableret, står medarbejderne over for et uomgængeligt krav om at skulle tage stilling til virksomhedens organisatoriske opbygning. Bogen gennemgår med basis i tre konkrete eksempler forskellige måder at løse opgaven på. Fundamentalt drejer valget sig om vægtningen af direkte nærdemokrati kontra repræsentativt demokrati. Ikke overraskende viser erfaringerne, at opgaverne i det daglige må uddelegeres. Jo større virksomheden er, og jo mere decentraliseret den er i teknisk forstand, des mere nødvendigt er det med repræsentativt demokrati og med professionelle ledere på i hvert fald det økonomiske område. Men det gælder også, at den enkelte medarbejder gennem en dialog efterhånden kan få forståelse for problemstillinger, som ikke direkte vedrører hans eller hendes daglige funktioner.

Det er almindeligt med et ønske om en mere ligelig lønfordeling. Faktisk har fire af de ni virksomheder gennemført ligeløn. Det forekommer at være en mangel, at forfatterne ikke analyserer dette på sin vis meget forståelige lighedsønske lidt nærmere. Ligeløn må være en kilde til ineffektivitet, og tænker man sig medarbejdere som noget betydeligt mere udbredt i Danmark, ville dette kunne være en alvorlig indvending mod denne virksomhedsform. Rent moralsk er ligelønsprincippet vel også noget blakket, idet en virksomhed sikkert beskæftiger mindre ikkeuddannet arbejdskraft, når der er ligeløn, end tilfældet ellers ville være, en arbejdskraft, som til stadighed har haft en særlig høj arbejdsløshedsrisiko.

I forbindelse med lønforhold er der også en omtale af relationen mellem fagforeninger og medarbejderejede virksomheder. Det er interessant, at fagforeningstilknytning i praksis har lagt restriktioner på medarbejdernes mulighed for fastsættelse af indkomststrukturen i nogle af virksomhederne. Hvad angår den principielle drøftelse, forekommer det, at der trædes noget vande i bogen. Jeg har i hvert fald svært ved at se, hvad det er for en rolle, fagforeningerne skal eller bør spille i denne sammenhæng. Det er muligt, at en del initiativtagere har en fortid som aktive indenfor fagbevægelsen (s. 86), men det er vel en anden problemstilling.

Kvalitativt er det værdifuldt og inspirerende, at der findes medarbejderejede virksomheder i Danmark, men kvantitativt vejer disse virksomheder nærmest uendeligt lidt. Hvordan gøres medarbejderejet mere udbredt? Bogen har en udmærket drøftelse af emnet. Erfaringen viser, at i virksomheder med en stor investering pr. medarbejder, har det hidtil været så godt som umuligt at skabe medarbejdereje. Derfor er en finansieringsmulighed noget helt afgørende. Det foreslås, at der ved starten af medarbejdereje skal være tale om en subsidieret rente gennem en vis periode. Lån skal gives på betingelse bl.a. af en ligelig ejerskabsfordeling. Långivning kommer også på tale, når en ny medarbejder ønsker at indtræde i en virksomhed, hvor der er medarbejdereje. Lige så vigtig som långivning er det, at medarbejderne har et incitament til at spare op i virk-

somheden, så denne får en forsvarlig egenkapital. Dette kan opnås, hvis den enkelte medarbejder har mulighed for efter visse retningslinier at trække sin kapitalandel ud af virksomheden.

Også en medarbejderejet virksomhed kan naturligvis komme ud for, at beskæftigelsen må indskrænkes. Ifølge bogen savnes der klare regler for, hvorledes medarbejderne kan forsikre sig mod indkomstbortfald ved arbejdsløshed.

Hvor meget vil nye regler kunne betyde? Kan der overhovedet forventes af større udbredelse af medarbejdereje. Som indledningsvis nævnt, sker der i bogen igennem jævnføring med udenlandske erfaringer. Ses der bort fra Jugoslavien, som af mange årsager må behandles for sig, så er det lykkeligvis sådan, at erfaringer fra fx. Italien viser, at det kan lade sig gøre, også i langt, langt større målestok end i Danmark. Mest original i sin opbygning er dog en virksomhedsgruppe i Det spanske Baskerland, Mondragon-virksomhederne. Fra 1960 til 1980 steg virksomhedernes beskæftigelse fra 400 til 17.000. Ligejet er respekteret, finansieringen organiseret og opsparingsmotivet sikret. Med Mondragon er det vist, at der kan drives medarbejdereje også af kapitalintensive virksomheder.

Bør alle private virksomheder være medarbejderejede? Forfatterne synes at mene ja, da der gives udtryk for, at det for enhver vil være en velfærdsgevinst at arbejde i en sådan virksomhed i stedet for på en traditionel arbejdsplads (s. 9). Man kan vel tvivle på, om det er rigtigt, for det er ikke nødvendigvis tilfældige personer, som har prøvet medarbejdereje. Men en sikker velfærdsgevinst skulle det være, hvis der for den enkelte erhvervsaktive er reel mulighed for at vælge medarbejdereje.

Den foreliggende bog er velskrevet og let tilgængelig. Forfatterne har tidligere vedrørende de teoretiske problemstillinger og vedrørende en del af det empiriske materiale lavet mere detaljerede og teknisk betonedede fremstillinger. Imidlertid er det vigtigt, at der nu ligger en bog om danske erfaringer, som er rimeligt bred i sit emneområde. Den kan forhåbentlig bidrage til at skabe forøget interesse omkring medarbejdereje, en virksomhedsform, der kun betyder lidt i dag, men som kan få stor betydning i fremtiden.

*Lars Lund,
Handelshøjskolen i København.*

- ☐ Har De uudnyttede muligheder i Deres økonomi?
- ☐ Har De "gamle" værdipapirer liggende, som giver for lidt afkast?
- ☐ Ønsker De at investere med en vis risiko og store muligheder?
- ☐ Eller – mindre afkast og stor sikkerhed?
- ☐ Hvor længe skal Deres investering køre?
- ☐ Har De brug for løbende udbetalinger?
- ☐ Passer Deres nuværende papirer til Deres fremtidige behov?
- ☐ Er De interesseret i selv at følge markedet?

Spørgsmål der er penge i.

Her er nogle af de spørgsmål, der skaffer Dem en skræddersyet investering hos SDS.

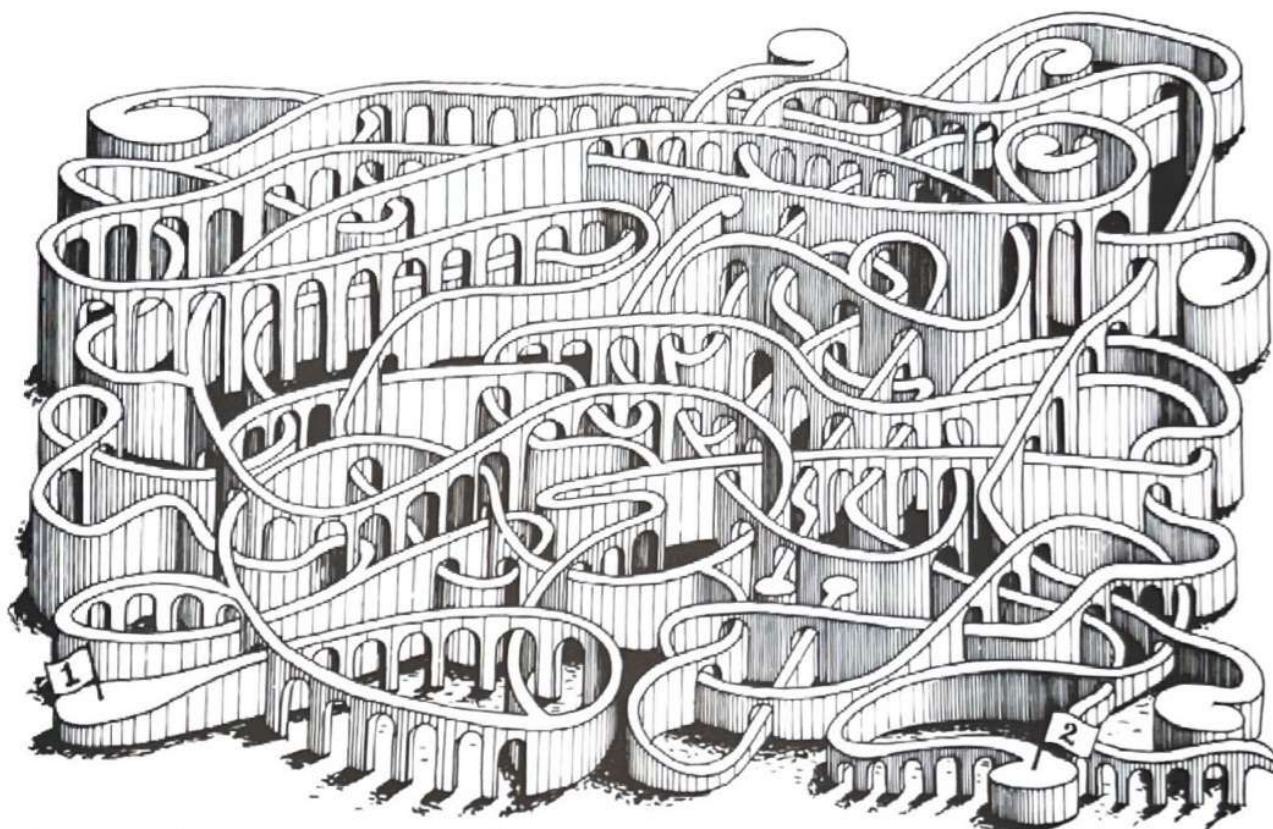
En helt personlig portefølje af de bedst egnede værdipapirer til Deres formål.

Kom ind og få brochuren om Aktiv Formuepleje.

sds

SDS INVESTERINGS
SERVICE

Andelsbanken kender vejen til de bedste investeringer

Vejen fra den ene investering til den anden, kan af mange opleves som en indviklet labyrinth. Men Andelsbanken kender vejen, der kan gøre din opsparing til en formue.

Fleksibel investerings-aftale med automatiske investeringer

Få en fast investerings-aftale med os. Aftalen tager højde for dine ønsker og behov ved køb af f.eks. obligationer, aktier eller lignende.

Du bestemmer selv, om du vil medvirke, når der skal investeres, eller om vi skal ordne

det hele. Til investerings-aftalen knyttes en A-investeringskonto.

Særlig høj rente på A-investeringskontoen

Vi giver en særlig høj rente på A-investeringskontoen - for tiden 7% på beløb over 10.000 kr. Beløb herunder forrentes med 4% om året. Renten tilskrives hver 31/12.

Vi overfører automatisk din opsparing til A-investeringskontoen. Desuden bruges kontoen til opsamling af udbytte, pantebrevsydelser, udtrukne obligationer og renteindtægter.

Når beløbet på kontoen har nået den aftalte størrelse, investerer vi som aftalt.

Få en aftale med din investeringsrådgiver

Andelsbankens investerings-service indeholder alt, hvad der skal til, for at gøre det nemt for dig at investere i værdipapirer. Vore investeringsrådgivere finder du over hele landet.

Kom ind i Andelsbanken og spørg om vej til de bedste investeringer. Så kan din opsparing blive til en formue.

ANDELSBANKEN
investerings-service

"Få noget at vide om de nye indekslån"

Hvordan virker indekslån?

Formålet med indførelse af indekslån er at billiggøre byggeri i starten, mod til gengæld år for år at forhøje ydelserne i takt med den almindelige løn- eller prisudvikling.

Indekslån er en ny låneform, som realkreditinstitutterne kan tilbyde til finansiering af de fleste arter af nyt byggeri. Herudover må indekslån finansiere enkelte ombygninger – blandt andet landbrugsejendomme og ejendomme til sociale og kulturelle formål.

Ring eller skriv til kreditforeningen

Det kan måske være svært at få overblik over de virkninger, et indekslån kan få på ens økonomi i forhold til den slags lån, vi er vant til. Vi har derfor fremstillet en brochure, der fortæller om de vigtigste regler ved indeksbelåning.

Vil De vide mere om de nye indekslån, skal De blot ringe til os. Eller De kan udfylde kuponen og sende den til den kreditforening der ligger nærmest Deres bopæl. Så sender vi omgående brochuren.

I Jylland

**JYLLANDS
KREDITFORENING**

6100 HADERSLEV Åstrupvej 13 Tlf. (04) 52 70 00
6950 RINGKØBING Hemingsvej 3 Tlf. (07) 32 01 11
8800 VIBORG Sct. Mathiasgade 1-3 Tlf. (06) 62 33 33
9100 AALBORG Boulevarden 43 Tlf. (08) 12 38 77
8260 ÅRHUS-VIBY J. Kongsgårdsvej 6 Tlf. (06) 14 88 00

- og på øerne

**FORENEDE
KREDITFORENINGER**

Fynsområdet
Mageløs 2, Postboks 343,
5100 Odense C - Tlf. (09) 11 77 77

Området øst for Storebælt
Otto Mønstedts Plads 11, Postboks 333,
1503 København V - Tlf. (01) 15 34 34

JA, send mig den nye brochure om indekslån til bolig- og erhvervsbyggeriet.

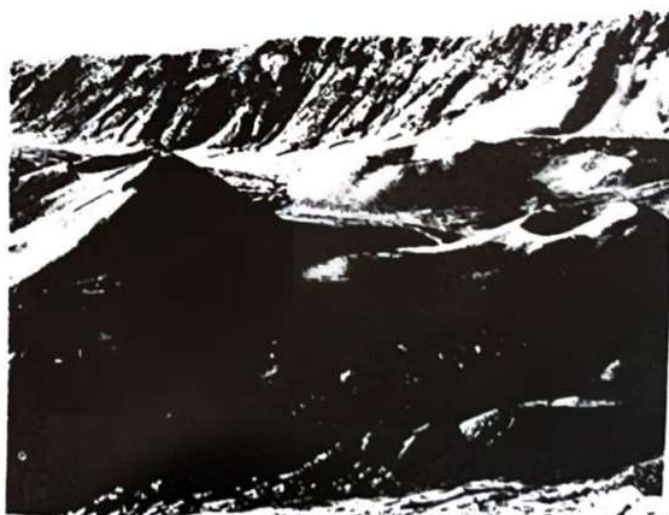
Navn: _____

Stilling: _____

Gade: _____

Postnr.: _____ By: _____

I Jylland sendes kuponen til: Jyllands Kreditforening
og på øerne til: Forenede Kreditforeninger.

En dag finder De os måske også her...

Selv de mest øde og usikrermægtige afkroge
af verden kan en skønne dag glæde af
aktivitet.
Menneskets fantasi kender ingen grænser.
Men det bliver fantasien hvis de finansielle
realiteter ikke bringes ind i billedet.

Frømsyn, fantasi og vilje til at tage en del
af ansvaret har gjort os til Danmarks
største internationale bank.
Og mod en fjerdedel af landets udlands
forretninger går gennem os.
Og vi søger stadig nye veje.

HANDELSBANKEN

altid med i billedet